

Lidia Dakowicz

System wartości studentów

System wartości jest wciąż zagadnieniem ważnym i aktualnym, chociażby z racji ciągłych przemian zachodzących w życiu społecznym, kulturalnym oraz mentalności członków społeczeństwa. W dzisiejszej dobie braku stabilizacji, braku jasno określonych granic tego, co jest dobre, a co złe, od wartości, leżących u podstaw ocen, aspiracji i dążeń młodych ludzi, w dużej mierze zależy przyszłość polskiego społeczeństwa¹.

W prasie, radiu i telewizji coraz częściej toczą się dyskusje na temat wartości ważnych dla każdego człowieka i społeczeństwa. Coraz częściej też uwaga skupia się na szkole jako miejscu przekazywania wartości. Dlatego też rzeczą ważną wydaje się badanie poglądów przyszłych nauczycieli co do ich systemu wartości. Należy bowiem przypuszczać, że będą oni przekazywać te wartości, które sami cenią.

Pojęcie wartości

„Wartość”, to pojęcie, którego zdefiniowanie nie jest rzeczą łatwą. Historyk filozofii, Władysław Tatarkiewicz, uważa, że: „Zdefiniowanie «wartości» jest trudne, jeśli w ogóle jest możliwe. Wyraz ten bowiem zdaje się oznaczać swoiste, proste, nierozkładalne zjawisko... Podobnie, jak wyraz «byt» czy «świadomość». To, co wygląda na defi-

¹ J. Mariański, *Między tradycją i ponowoczesnością. Wartości moralne w świadomości maturzystów*, Lublin 1995, s. 9.

nicję «wartości» jest raczej zastąpieniem wyrazu przez inny wyraz mniej więcej to samo znaczący, na przykład dobro. Albo jest omówieniem. Omówienie takie ma zwykle jedną z dwu postaci: bądź mówi, że wartość rzeczy jest tą jej własnością, która czyni, iż lepiej jest, by rzecz ta była, niż by nie była, bądź też mówi, że wartość jest tą własnością rzeczy, ze względu na którą chcemy rzecz tę mieć, ze względu na którą jest nam ona potrzebna”².

Termin „wartość” występuje zarówno w mowie potocznej, jak i w wielu dziedzinach wiedzy. Powszechność tego pojęcia nie idzie jednak w parze z jego jednolitym rozumieniem. W SŁOWNIKU JĘZYKA POLSKIEGO pod hasłem „wartość” widnieją następujące określenia: to, o ile coś jest warte pod względem materialnym, cecha jakiejś rzeczy dająca się wyrazić równoważnikiem pieniężnym lub innym środkiem płatniczym, cena, wartość jakiegoś przedmiotu, cecha lub zespół cech właściwych danej osobie lub rzeczy, stanowiących o jej walorach (np. moralnych, artystycznych) ważność, znaczenie kogoś lub czegoś, liczba określająca, ile jednostek zawiera dana wielkość fizyczna (np. wartości dodatnie, ujemne)³. Hasło „Values” w ENCYKLOPEDII NAUK SPOŁECZNYCH tłumaczone jest na jedenaście sposobów (od zainteresowań, poprzez przedmioty pożądania, potrzeby, do atrakcji i odrazy)⁴.

Naukowcy zajmujący się problematyką wartości zgodnie określają ten termin jako nieostry i wieloznaczny⁵. Fakt wieloznaczności, nieostryści, a co za tym idzie, trudności w zdefiniowaniu powyższego pojęcia wymaga dokładnego sprecyzowania znaczenia owego terminu. Wśród

² W. Tatarkiewicz, *Parerga*, Warszawa 1976, s. 61-62.

³ *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1981, t. III, s. 660.

⁴ *International Encyclopedia of the Social Sciences*, t. 16, The Macmillan Company D The Free Press 1968, p. 283, cyt. za: J. F. Górski, *Pojęcie wartości w socjologii. Projekt i weryfikacja zakresu w odniesieniu do środowiska pracy*, Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Sociologica, nr 15, Łódź 1987, s. 7.

⁵ Por. K. Żygulski, *Wartości i wzory kultury*, Warszawa 1975, s. 11; M. Misztal, *Problematyka wartości w socjologii*, Warszawa 1980, s. 14; J. F. Górski, *Pojęcie wartości w socjologii. Projekt i weryfikacja zakresu w odniesieniu do środowiska pracy*, Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Sociologica, nr 15, Łódź 1987, s. 7; *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, Z. Staszczak (red.), Warszawa – Poznań 1987, s. 365; S. Marczuk, *Badanie wartości w socjologii. Teoria i empiria*, Rzeszów 1988, s. 180; J. Mariański, op. cit., s. 60; H. Świda, *Młodość a wartości*, [w:] *Wartości i ich przemiany*, A. Pawelczyńska (red.), Warszawa 1998, s. 48; L. Dyczewski, *Trwałość kultury polskiej*, [w:] *Wartości w kulturze polskiej*, L. Dyczewski (red.), Lublin 1993, s. 29.

wielu definicji wartości⁶ autorka niniejszego artykułu zdecydowała się na przyjęcie definicji wartości Jana Szczepańskiego, który przez wartość rozumie „...dowolny przedmiot materialny lub idealny, ideę lub instytucję, przedmiot rzeczywisty lub wyimaginowany, w stosunku do którego jednostki lub zbiorowości przyjmują postawę szacunku, przypisują mu ważną rolę w swoim życiu i dążenie do jego osiągnięcia odczuwają jako przymus. Wartościami są te przedmioty lub stany rzeczy, które jednostkom i grupom zapewniają równowagę psychiczną, dają zadowolenie, dążenie do nich lub ich osiągnięcie daje poczucie dobrze spełnionego obowiązku, lub te, które są niezbędne dla utrzymania wewnętrznej spójności grupy, jej siły i jej znaczenia wśród innych grup”⁷. Ontologicznie wartości w tym znaczeniu są przedmiotami, ideami, instytucjami, a nawet przedmiotami wyimaginowanymi. Cechą łączącą te różne formy „bytowania” wartości jest zdolność wywoływania u ludzi takich zjawisk psychicznych, jak: przyjmowanie postawy szacunku wobec wartości, doświadczanie ważnej roli wartości w życiu, odczuwanie przymusu wewnętrznego do osiągania tego, co jest wartością⁸. Stwierdzenie, że wartościami są przedmioty lub stany rzeczy, pozwala wyróżnić tyle klas wartości, ile jest klas przedmiotów⁹. Zdaniem J. Szczepańskiego istnieją różne wartości i jednostki lub grupy przypisują im mniejszą lub większą wagę.

⁶ Por. H. Świda, *Pojęcie wartości i jej znaczenie dla funkcjonowania osobowości*, [w:] *Młodzież a wartości*, H. Świda (red.), Warszawa 1979, s. 12-38; H. Świda-Ziemia, *Wartości egzystencjalne młodzieży lat dziewięćdziesiątych*, Warszawa 1998, s. 9; G. Kloska, *Pojęcia, teorie i badania wartości w naukach społecznych*, Warszawa 1982, s. 43; M. J. Szymański, *Młodzież wobec wartości. Próba diagnozy*, Warszawa 1998, s. 14-15; M. Misztal, op. cit., s. 13-65; W. I. Thomas, F. Znaniecki, *Chłop polski w Europie i Ameryce*, Warszawa 1976, t. 1, s. 54; C. Kluckhohn, *Values and Value-Orientations in the Theory of Action. An Exploration in Definition and Classification*, [in:] *Toward a General Theory of Action*, T. Parsons, E. A. Shils (eds.), New York 1962, s. 388-433; M. Rokeach, *Beliefs, Attitudes and Values. A Theory of Organization and Change*, San Francisco, Washington, London 1972, s. 159-160; D. Krech, R. S. Crutchfield, E. L. Ballachey, *Individual in Society. A Textbook of Social Psychology*, New York 1962, s. 349; T. Parsons, W. White, *Charakter a społeczeństwo*, [w:] *Struktura społeczna a osobowość*, Warszawa 1969, s. 249; S. Nowak, *Pojęcie postawy w teoriach i stosowanych badaniach społecznych*, [w:] *Teorie postaw*, S. Nowak (red.), Warszawa 1973, s. 17-87.; L. Dyczewski, *Wartości dorastającego pokolenia Polaków w okresie transformacji ustrojowej*, [w:] *Trudne problemy dorastającego pokolenia. Materiały z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej [...] 21-22 października 1996*, T. Sołtysiak, I. Łabuń-Kryśka (red.), Bydgoszcz 1998, s. 37-38; L. Dyczewski, *Kultura polska w procesie przemian*, Lublin 1993, s. 104.; J. Mariański, *Wprowadzenie do socjologii moralności*, Lublin 1989, s. 165.

⁷ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1972, s. 97-98.

⁸ Por. Cz. Matuszewicz, *Psychologia wartości*, Poznań 1975, s. 36.

⁹ Ibidem, s. 35.

Dla niektórych najwyższymi wartościami mogą być pieniądze i bogactwa, dla innych sprawiedliwość, Bóg, honor, wolność, potęga polityczna itp. W każdej grupie istnieje uznana hierarchia wartości¹⁰.

Fakt dużego zróżnicowania wartości niesie za sobą konieczność ich usystematyzowania. Jednak ustalenie typologii wartości nie jest rzeczą łatwą zważywszy na to, że do tej pory nie udało się badaczom ustalić ogólnej, powszechnie akceptowanej zasady klasyfikacji wartości¹¹. W problematyce badawczej dotyczącej wartości można spotkać rozmaite sposoby ich klasyfikacji¹². Zdaniem Dyczewskiego wartości można podzielić na: życiowe, czyli docelowe bezpośrednio osiągalne oraz sensu życia, czyli ostateczne¹³. Wartości docelowe są ściśle związane z sytuacją wewnętrzną, lub zewnętrzną w jakiej znajduje się jednostka i rodzaj tej sytuacji warunkuje wybór określonej wartości. Wartości te mogą bardzo szybko ulec dezaktualizacji, tak jak szybko może ulec zmianie sytuacja w jakiej jednostka się znajduje. Natomiast wartości sensu życia są bardziej stabilne niż wartości życiowe, podobnie jednak ujawniają się przede wszystkim w sytuacjach nietypowych, niecodziennych albo wręcz skrajnych. Wartości te wiążą się przede wszystkim ze stanem świadomości, z wierzeniami, wizją przyszłości własnej osoby, osób najbliższych i grupy społecznej, w której żyje dana jednostka. Są one ściśle związane z powinnością. Dyczewski dzieli także wartości ze względu na przedmiot, na który są one ukierunkowane. W podziale tym

¹⁰ J. Szczepański, op. cit., s. 98.

¹¹ S. Marczuk, op. cit., s. 217.

¹² Por. M. Misztal, op. cit., s. 67-92.; J. Koralewicz-Zębik, *System wartości a struktura społeczna*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1974, s. 41-47; S. Marczuk, op. cit., s. 217-228; H. Świda, *Młodzież...* op. cit., s. 49, 51; H. Świda-Ziemba, *Wartości...* op. cit., s. 10-29; F. Znaniecki, *Wstęp do socjologii*, Warszawa 1988, 193 – 195; A. Siciński, *O problemie uniwersalności wartości ludzkich (przyczynek do nie kończącej się dyskusji)*, [w:] *Społeczeństwo, Kultura, Osobowość*, Warszawa – Łódź 1990, s. 76-81; A. Pawełczyńska, *Relatywizm moralny a wartości bezwzględne*, [w:] *Wartości i ich przemiany*, op. cit., s. 19-25; Cz. Matuszewicz, op. cit., s. 53-68; F. Kozaczuk, *Świat wartości młodzieży z symptomami niedostosowania społecznego*, Rzeszów 1994, s. 13-16, 21; J. Mariański, *Wprowadzenie...* op. cit., s. 166-168; J. Sztumski, *Społeczeństwo i wartości*, Katowice 1992, s. 18; S. Ossowski, *Konflikty nieuspółmiernych skal wartości*, [w:] *Z zagadnień psychologii społecznej*, Dzieła T. III, Warszawa 1967, s. 71; A. Folkierska, *Typy wartości, ich miejsce i funkcjonowanie w kulturze*, [w:] *Młodzież a wartości*, op. cit., s. 95.; S. Jałowicki, *Struktura systemu wartości. Studium zróżnicowań międzygeneracyjnych*, Warszawa – Wrocław 1978, s. 37-38; H. Świda-Ziemba, *Wartości egzystencjalne...* op. cit., s. 18-29.

¹³ L. Dyczewski, *Wartości dorastającego pokolenia...* op. cit., s. 37-38.

autor wyróżnia wartości: poznawcze, religijne, allocentryczne, socjocentryczne, etyczne, estetyczne, materialne, hedonistyczne, witalne. Przedmiotem wartości poznawczych jest prawda; wartości religijnych – Bóg, świat nadprzyrodzony; wartości altruistycznych – drugi człowiek, bliźni; wartości socjocentrycznych – naród, społeczeństwo, państwo, grupa, partia; wartości etycznych – dobro; wartości estetycznych – piękno, harmonia; wartości materialnych – dobra gospodarcze; wartości hedonistycznych – przyjemność; wartości witalnych – zdrowie, wygląd zewnętrzny. Podział ten, zdaniem autora, jest rozszerzoną klasyfikacją wartości Maxa Schelera¹⁴. Prezentowane rozważania oparte będą o wymieniony podział wartości.

Przekonanie, że wartości tworzą określony system jest powszechnie podzielane przez wielu socjologów prowadzących studia nad nimi¹⁵. Sposób rozumienia tego zagadnienia nie jest jednak tak rozbieżny, jak w przypadku definiowania samej wartości. Zdaniem Władysława Anasza fakt ten należy wiązać z dostatecznie upowszechnioną teorią systemów społecznych¹⁶. Jako dobry przykład rozumienia systemu podaje on definicję systemu społecznego sformułowaną przez Władysława Jachera¹⁷. System społeczny definiowany jest przez tego autora jako zbiór współzależnych części, tworzących razem całość. Wszystkie elementy systemu są powiązane i funkcjonują w myśl pewnych zasad. System ten stanowi swoistą całość wykonującą pewne funkcje oraz charakteryzuje się niejako z „natury” pewną stabilnością i równowagą. Właśnie w podobny sposób ujmuje zagadnienie systemu wartości Anasz. Wszystkie wartości uznawane stanowią całość aksjologiczną i to niezależnie od ilości elementów składających się na nią. Poszczególne wartości zawsze pozostają w określonej relacji do innych. Relacja ta jest współzależna i jako taka tworzy strukturę systemu. System aksjolo-

¹⁴ L. Dyczewski, *Wykłady z Socjologii Kultury na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, Lublin 2001.

¹⁵ Por. J. Szczepański, *Elementarne...* op. cit., s. 98; F. Znaniecki, *Zasada względności jako podstawa filozofii*, [w:] *Pisma filozoficzne*, F. Znaniecki (red.), t. 1, Warszawa 1987, s. 284.

¹⁶ W. Anasz, *Wartości młodego pokolenia w dobie transformacji ustrojowej Polski. Studium teoretyczno-empiryczne*, Częstochowa 1995, s. 76-77.

¹⁷ W. Jacher, *Zagadnienie integracji systemów społecznych*, Warszawa 1976, s. 10, 14.

giczny jest systemem relacyjnym, w którym zachodzą rozmaite związki między jego elementami, które są od siebie zależne i tworzą jedną organizacyjną całość¹⁸.

W przekonaniu Wenancjusza Panka, „system wartości jest pewną strukturą hierarchicznie uporządkowaną oraz względnie stabilną i spójną wewnątrznie. W skład tego systemu wchodzi wartości, które jednostka akceptuje, uważa za słuszne i pożądane. Ustala wtedy ich kolejność rangową pod względem np. intensywności występowania, akceptacji oraz podrzędności i nadrzędności między analizowanymi wartościami”¹⁹. Stanowisko to podobne jest do stanowiska Rokeacha, który przez system wartości rozumie trwałą organizację przekonań o preferowanych sposobach postępowania lub ostatecznych stanach egzystencji, uporządkowanych według względnej ważności. Zdaniem tego autora wszyscy ludzie cenią sobie te same wartości i to niezależnie od czasu i przestrzeni, chociaż określone jednostki mogą to robić z różnym natężeniem. To z kolei jest elementem systemu wartości, co człowiek z przekonaniem preferuje²⁰.

To, że system wartości stanowi układ elementów powiązanych ze sobą w sposób hierarchiczny, uważa Jałowiecki za pogląd generalnie słuszny, jednakże wymagający pewnych uzupełnień. W każdym systemie przekazywanych wartości istnieją dwa podstawowe układy: układ jednakowo (czy prawie jednakowo) ważnych wartości dominant i układ wartości pozostałych, mniej znaczących. Układ dominant to układ stabilny, w bardzo niewielkim stopniu zrelatywizowany do poszczególnych sytuacji, posiadający w związku z tym charakter bezwarunkowy. Z kolei układ wartości mniej znaczących podlega hierarchizacji, która tworzona jest zawsze w kontekście sytuacyjnym, co oznacza konieczność odnoszenia jej do konkretnych sytuacji społecznych²¹. Podobne stanowisko prezentuje Koralewicz-Zębkik, która o systemie wartości stwierdza, że jest to „...hierarchicznie uporządkowany zespół wartości ogólnych z odpowiadającymi im wartościami szczegółowymi, a także powiązane

¹⁸ W. Anasz, op. cit., s. 77.

¹⁹ W. Panek, *System wartości, wzory osobowe i potrzeby studentów. Raport z badań*, Warszawa 1988, s. 6.

²⁰ M. Rokeach, *The Nature of Human Values*, New York, Free Press 1973, p. 5.

²¹ S. Jałowiecki, op. cit., s. 21.

z nimi wartości, w stosunku do których owe wartości ogólne są instrumentalne²².

Z kolei Misztal definiuje system wartości jako zbiór oraz określony typ powiązań między nimi. Obok pojęcia systemu wartości używa autorka pojęcia struktura systemu wartości. Jednak jej zdaniem, system wartości jest pojęciem szerszym znaczeniowo, gdyż zawiera w sobie także pojęcie struktury. Oba te pojęcia są ze sobą ściśle powiązane. „Zainteresowania typem powiązań między wartościami wchodzącymi w skład określonego systemu to właśnie zainteresowania strukturą tego systemu²³. Podejmując analizę pojęcia systemu wartości, określa je jako pojęcie teoretyczne, obejmujące wszystkie wartości, które na podstawie określonej teorii tworzą zbiór wzajemnie powiązanych elementów wyodrębnionych z innych zbiorów również wzajemnie powiązanych. „Teoretyczne pojęcie systemu wartości obejmuje bardzo liczne zbiory wartości, praktycznie niemożliwe do uwzględnienia w konkretnym badaniu socjologicznym. W związku z tym konieczne staje się wprowadzenie empirycznego pojęcia, jakim jest badany system wartości²⁴. Badany system wartości (innymi słowy system wartości stanowiący przedmiot badań socjologicznych), to dla autorki ściśle określony, wybrany na podstawie odpowiednich założeń teoretycznych zbiór wartości oraz relacji między nimi.

W teorii i praktyce badawczej, jak zauważa Misztal, rozpowszechniony jest pogląd o hierarchicznej strukturze systemów wartości²⁵. Wielu bowiem badaczy nie pyta o to, czy wartości tworzą hierarchię lecz od razu stawiają pytanie o porządek hierarchiczny określonych wartości. Zdaniem Misztal to drugie pytanie „... wydaje się przedwczesne w sytuacji, gdy nie rozstrzygnięte – bądź nawet nie uświadomione – pozostaje pytanie pierwsze²⁶. Autorka zaznacza, że system wartości jest tworzony przez porównywalne wartości, pozostające ze sobą we wzajemnym konflikcie. Z tego też względu trudno by było mówić o hierarchicznej „z natury” strukturze systemu wartości. „Można tu wysunąć przy-

²² J. Koralewicz-Zębek, op. cit., s. 47.

²³ M. Misztal, *Elementy systemu wartości współczesnego społeczeństwa polskiego*, Warszawa 1990, s. 16.

²⁴ Ibidem, s. 16-17.

²⁵ Ibidem, s. 17.

²⁶ Ibidem, s. 20.

puszczenie, iż wartości bywają wyznawane na zasadzie równoważności, a nie jedynie hierarchicznej wyższości lub niższości²⁷.

Znaczący teoretyczny wkład do analizy tego zagadnienia wniósł Ossowski. W swojej rozprawie KONFLIKTY NIEWSPÓLMIERNYCH SKAL WARTOŚCI przestrzega autor przed konstruowaniem hierarchii wartości, w skład której wchodziłyby tzw. wartości niewspółmierne²⁸ (nie posiadające wspólnej miary pozwalającej na ich porównywanie). Owe niewspółmierne wartości to: wartości – cele i wartości – środki, wartości odczuwane i uznawane oraz wartości codzienne i uroczyste²⁹.

Problem prostego zestawiania przez wielu badaczy, wartości należących do różnych sfer życia, porusza także L. Dyczewski. Autor nie zgadza się z takim podejściem do badań systemów wartości, gdzie w identycznej sytuacji stawia się respondentowi do wyboru wartości zaspokajające jego odmienne potrzeby³⁰.

Mirosław J. Szymański twierdzi, że każdy system wartości ma określoną budowę i zespół związków o charakterze funkcjonalnym. Zdaniem tego autora fakt, iż socjologowie często zakładają hierarchiczną budowę systemu, w którym jednym wartościom przyznaje się wyższą rangę, niż innym, jest sprawą dyskusyjną. Dostrzegany porządek hierarchiczny wcale nie musi być trwały, a poszczególne wartości mogą nierazdom zajmować miejsca równorzędne. Jednak w praktyce często ustalane są hierarchie wartości, gdyż to zdaniem Szymańskiego, pozwala mierzyć rangę określonych wartości i ustalać ich korelacje z innymi wartościami. Istotne jest to, że pewne wartości zajmują miejsce naczelnego i centralnego (wartości te nazywa autor autotelicznymi), inne zaś służą osiągnięciu owych naczelnego wartości (są to wartości instrumentalne)³¹.

Z powyższych rozważań wynika, że wartości układają się w system, który niekoniecznie musi przyjąć postać hierarchiczną. Wybrane typy wartości (poznawcze, religijne, allocentryczne, socjocentryczne, etyczne, estetyczne, materialne, hedonistyczne, witalne) stanowią podstawowe kategorie strukturalne analizy systemu wartości. Przyjmując za Jał-

²⁷ Ibidem.

²⁸ Podobne stanowisko zajmuje też M. Misztal. Por. M. Misztal, *Elementy...* op. cit., s. 20.

²⁹ S. Ossowski, op. cit., s. 71-101.

³⁰ L. Dyczewski, *Wartości dorastającego pokolenia...* op. cit., s. 37.

³¹ M. J. Szymański, op. cit., s. 20-21.

wieckim³² koncepcję struktury systemu wartości, należy stwierdzić, że związki tych wartości i ich wzajemne zależności mogą przybierać trzy zasadnicze postacie:

1. postać powiązań wyłącznie pionowych, stanowiących układ ścisłej hierarchii liniowej, w którym istnieje jeden typ wartości absolutnie dominujących nad pozostałymi. Wszystkie wartości konkretne reprezentujące ten typ stoją wyżej w hierarchii niż jakiegokolwiek wartości należące do typów pozostałych;
2. postać powiązań wyłącznie poziomych, w której brak jest powiązań hierarchicznych między poszczególnymi typami wartości. Jego spójność gwarantują istniejące stosunki współrzędności między wszystkimi typami;
3. postać powiązań pionowych i poziomych, gdzie oś struktury wyznaczona jest przez identyczny typ powiązań jak w postaci poprzedniej, ale równocześnie na różnych poziomach hierarchii zlokalizowanych jest więcej niż jeden typ wartości. Stąd istnieją między nimi stosunki równorzędności, symbolizujące jednakowe znaczenie tych wartości dla jednostki. Funkcjonuje tu też zasada, według której każda wartość należąca do typu wyżej umieszczonego w hierarchii jest bardziej ceniona od wartości należących do typu umieszczonego niżej. Ten typ powiązań wartości nazwano układem mieszanym³³.

Zdaniem S. Jałowieckiego powyższe układy wartości to teoretyczne typy idealne, będące pewnym uproszczeniem rzeczywistości. Faktyczne wzory systemów wartości znacznie odbiegają od konstrukcji modelowych, z tego względu, że rzeczywistość jest bardziej złożona. Otóż jeżeli określony typ wartości znajdzie się wyżej w hierarchii, to w praktyce nie znaczy, że każda wartość należąca do tego typu jest wyżej ceniona od wartości reprezentujących typy umieszczone na niższych poziomach. Poza tym konkretne wartości mają często charakter wielofunkcyjny, stąd zgodnie z pewnymi ich aspektami mieszczą się w jednym typie, a zgodnie z innymi zawarte są równocześnie w innych jeszcze typach. I na koniec, układ powiązań może w określonych przypadkach funkcjonować nie jako układ wiążący przede wszystkim wyróżnione typy wartości, ale konkretne wartości należące do tych typów. Pomimo tych

³² S. Jałowiecki, op. cit., s. 38-39.

³³ Por. L. Dyczewski, *Wartości dorastającego pokolenia...* op. cit., s. 47; L. Dakowicz, *Wpływ systemu wartości na spójność więzi małżeńskiej*, [w:] *Rodzina jako system interakcji. Materiały z ogólnopolskiej konferencji na temat: „Rodzina jako system interakcji”*, Lublin, 19-20 listopad 1987, Lublin 1988, s. 157; R. Borowicz, *Wykształcenie jako wartość – casus Polski lat osiemdziesiątych*, „Edukacja” 1991, nr 4, s. 26.

wszystkich zastrzeżeń autor dostrzega sens wyodrębniania modelowych postaci struktury systemu wartości³⁴.

Założenia metodologiczne badań

1. Problem badawczy i hipotezy

Zasadniczy problem badawczy ujęto w postaci następującego pytania: Jaki jest deklarowany system wartości przyszłych nauczycieli i od jakich czynników on zależy? Problemowi głównemu zostały przyporządkowane następujące problemy szczegółowe: Jakie wartości dominują w deklarowanym systemie wartości przyszłych nauczycieli? Jaka jest struktura tego systemu wartości? Jakie czynniki w opinii przyszłych nauczycieli odegrały decydującą rolę w kształtowaniu się ich systemu wartości? Szukanie odpowiedzi na powyższe problemy było jednocześnie weryfikowaniem następujących hipotez:

1. Deklarowany system wartości przyszłych nauczycieli nie jest hierarchiczny, lecz najczęściej przyjmuje strukturę układu mieszanego.
2. W deklarowanym systemie wartości przyszłych nauczycieli dominują wartości hedonistyczne, materialne i witalne.
3. System wartości przyszłych nauczycieli kształtował się przede wszystkim pod wpływem rodziny.

2. Wskaźniki empiryczne

Zgodnie z przyjętą definicją wartości J. Szczepańskiego, analizy systemu wartości dokonano na podstawie następujących wskaźników: szacunek wobec danej wartości, przypisywanie tej wartości ważnej roli w swoim życiu oraz odczucie przymusu w dążeniu do osiągnięcia tej wartości. Wskaźnikom tym odpowiadały określone pytania kwestionariusza, takie jak: **1. W jakim stopniu cenisz w swoim życiu wymienione poniżej wartości?** (*wiedza; wiara w Boga; bycie dobrym człowiekiem dla innych; naród, państwo, zaangażowanie społeczne; piękno, harmonia, ład; dobrobyt i komfort życia; przyjemność, wygoda życia; kondycja fizyczna, ładny wygląd*). **2. Czy Twoim zdaniem, w dzisiejszych czasach, na szacunek i uznanie zasługuje ten, kto:** *a) posiada*

³⁴ S. Jałowiecki, op. cit., s. 39.

duży zasób wiedzy, jest mądry, b) wierzy w Boga, jest religijny, c) jest dobrym człowiekiem dla innych, pomaga innym, jest wrażliwy na krzywdę i nieszczęście innych, d) ważna jest dla niego Ojczyzna, państwo, działalność na ich rzecz, e) jest wrażliwy na piękno, ład i harmonię, f) posiada wysoki status materialny, potrafi zarobić pieniądze, g) ceni życie łatwe i bezproblemowe, kontakt z takim człowiekiem dostarcza samych przyjemności, h) troszczy się przede wszystkim o kondycję fizyczną, ładny wygląd.

3. W jakim stopniu dążysz do osiągnięcia wymienionych poniżej wartości? *(zdobycia wiedzy, poznania prawdy; więzi z Bogiem i osiągnięcia życia wiecznego; bycia dobrym człowiekiem dla innych; ofiarnej pracy na rzecz społeczeństwa, Ojczyzny, państwa; piękna, harmonii, ładu; dobrobytu i komfortu życia; życia łatwego i bez problemów, życia wygodnego, przyjemnego; dobrej kondycji fizycznej, ładnego wyglądu).*

W każdym z tych pytań zawarte były wskaźniki wartości poznawczych, religijnych, etycznych, socjocentrycznych, estetycznych, materialnych, hedonistycznych i witalnych.

Wymienione wskaźniki stanowiły zespół zmiennych zależnych branych pod uwagę w analizie. Zmienne te korelowano z następującymi zmiennymi niezależnymi: płeć respondentów, kierunek studiów, wyniki w nauce, przynależność do organizacji, religijność, miejsce zamieszkania, wykształcenie rodziców, sytuacja materialna rodziny respondentów, posiadanie rodzeństwa, czynniki wpływające na ukształtowanie się tego systemu.

3. Metoda badań

Materiał empiryczny został zgromadzony przy pomocy kwestionariusza ankiety³⁵. Kwestionariusz pt. „Nauczyciel a system wartości” skonstruowano pod kierunkiem prof. dra hab. Leona Dyczewskiego³⁶. Ostateczna wersja kwestionariusza została opracowana po uwzględnieniu sugestii i poprawek wynikających z analizy 30 wywiadów pilotowych przeprowadzonych przez autorkę badań. Kwestionariusz składał się z trzech części, ogółem 45 pytań, w tym 10 otwartych i 8 półotwar-

³⁵ S. Nowak, *Metody badań socjologicznych*, Warszawa 1965, s. 66.

³⁶ W konstrukcji kwestionariusza wykorzystano m.in. Kwestionariusz wywiadu „Czynnik ludzki Euroregion Bug” skonstruowany w Katedrze Socjologii Kultury KUL.

tych³⁷. Nie wszystkie pytania kwestionariusza dotyczyły problematyki systemu wartości i nie wszystkie zostały wykorzystane w niniejszym artykule. Kwestionariusz obejmował problematykę bardziej rozbudowaną, służącą realizacji kilku zadań badawczych. Wykorzystano tutaj tylko te pytania, które łączyły się ściśle z omówionymi zagadnieniami teoretycznymi i postawionymi hipotezami. Ogółem wykorzystano 20 pytań, w tym 15 metryczkowych. Pytania dotyczące systemu wartości znajdowały się w drugiej części kwestionariusza. Trzy pierwsze pytania z tej części były pytaniami zamkniętymi i służyły ustaleniu deklarowanego systemu wartości przyszłych nauczycieli. Pozostałe dwa pytania były pytaniami półotwartymi i odnosiły się do tych czynników, które wpłynęły na ukształtowanie się systemu wartości badanych studentów.

4. Dobór próby

Badaniami objęto wszystkich studentów studiów dziennych, IV roku specjalizacji nauczycielskiej, Uniwersytetu w Białymstoku. Byli to studenci takich kierunków jak: Pedagogika Wczesnoszkolna, Filologia Polska, Filologia Rosyjska, Historia, Biologia, Chemia, Matematyka, Fizyka. W badaniach wzięto pod uwagę studentów IV roku, ponieważ posiadali oni już pewien zasób wiedzy z zakresu nauczania i wychowania (specjalizacja nauczycielska rozpoczyna się na tych kierunkach na III roku i trwa przez trzy lata), a kontakt z nimi był możliwy ze względu na ich uczestnictwo w obowiązkowych zajęciach na terenie uczelni. Nie brano pod uwagę studentów V roku, z którymi kontakt był niemożliwy, z racji odbywających się praktyk zawodowych. Ze względu na ujednolicenie grupy badawczej nie brano też pod uwagę studentów studiów zaocznych i wieczorowych z powodów takich, jak: 1. nie wszystkie kierunki posiadały studia w trybie wieczorowym i zaocznym, 2. chodziło o badanie kandydatów do zawodu, a nie osób, które już wykonują zawód nauczyciela, a na studiach zaocznych i wieczorowych takie osoby się znajdowały. Ogółem przebadano 295 studentów.

³⁷ Odpowiedzi na pytania otwarte i półotwarte zakodowano na podstawie klucza opracowanego po przeanalizowaniu wszystkich wypełnionych ankiet. Klucz skonstruowano tak, aby jak najwięcej treści wypowiedzi uwzględnić w późniejszych analizach. Dość trudnym zadaniem okazało się stworzenie jednoznacznych i rozdzielnyczych kategorii, w których mieściłyby się wszystkie odpowiedzi studentów. Ze względów merytorycznych nie wszystkie odpowiedzi dało się pogrupować w rozłączne kategorie.

5. Organizacja przebiegu badań

Badania przeprowadzono na przełomie października i listopada 2002 roku. Zostały one przeprowadzone przez autora przy pomocy jednego ankietera, w trakcie zajęć obowiązkowych, co umożliwiło dotarcie do prawie wszystkich studentów. Ze względu na nieobecność studentów na ćwiczeniach, nie udało się dotrzeć do około 15 osób z całej grupy badawczej.

Po rozdaniu ankiet, zapoznaniu się z celem badań i poinformowaniu w jaki sposób należy wypełniać ankietę respondenci samodzielnie odpowiadali na pytania. Badania odbywały się w salach ćwiczeniowych. Przeciętny czas wypełniania ankiety wynosił około 45 minut. Studenci nie mieli trudności ze zrozumieniem pytań. Pewien kłopot sprawiała im jedynie odpowiedź na pytanie otwarte, w którym należało wymienić wartości ważne w wychowaniu.

Nastawienie studentów było z reguły życzliwe. Niektóre osoby były bardzo zadowolone z faktu uczestniczenia w tych badaniach, ponieważ jak zaznaczyły w ankiecie, problemy w niej zawarte były dla nich interesujące i bardzo ważne.

6. Sposób analizy zebranego materiału

Przyjęto, że system wartości respondentów będzie budowany na podstawie trzech wskaźników: cenie określonej wartości w swoim życiu, szacunek wobec osób wyznających daną wartość, oraz deklarację dążenia do osiągnięcia tej wartości. Każdy z wymienionych wskaźników określonych wartości został poddany ocenie. Respondenci mogli zdecydować, że cenią jakąś wartość bardziej niż inną, na równi z innymi, mniej niż inną lub nie jest ona dla nich ważna. Podobnie też poddano ocenie opinie respondentów mówiące o szacunku wobec osób wyznających określone wartości oraz ich deklaracje dążenia do osiągnięcia wymienionych wartości. Poszczególnym kategoriom oceny przypisano określone punkty. Ocenom zdecydowanie pozytywnym przyznano 5 punktów, raczej pozytywnym 3 punkty, raczej negatywnym 1 punkt i zdecydowanie negatywnym –3 punkty. Odpowiedź „trudno powiedzieć” uzyskała 0 punktów³⁸. Uzyskana suma punktów była podstawą do skon-

³⁸ Przedstawiona skala została stworzona przy obliczeniu kilku wariantów, z których prezentowany okazał się najbardziej diagnostyczny.

struowania systemu wartości. Skonstruowano go w następujący sposób: obliczono sumę punktów ważonych dla każdego z 294 przypadków. Maksymalna możliwa suma punktów dla danego przypadku mogła wynosić 15. Maksymalna suma punktów dla 294 osób w zakresie danej wartości i w obrębie jej trzech wskaźników wynosiła 4410 punktów. Obliczono średnią i odchylenie standardowe (SD). Maksymalna wartość średniej mogła wynosić 15, a minimalna – 9. Im dana wartość uzyskała wyższą średnią, tym była bardziej preferowana. Wartości sumy, średniej i odchylenia standardowego przedstawia tabela 1.

Łączna liczba punktów dla każdego z 294 przypadków podlegała standaryzacji. Jeżeli łączna suma punktów (od -9 do 15) dla danego przypadku mieściła się w przedziale $<-1SD \text{ do } 1SD>$, to przypadek taki umieszczany był w kategorii „średnia”. Jeżeli łączna liczba punktów dla danego przypadku stanowiła wartość z przedziału „ $X-1SD$ ” lub była niższa, to przypadek taki umieszczany był w kategorii „-1”, jeżeli natomiast łączna liczba punktów dla danego przypadku stanowiła wartość z przedziału „ $X+1SD$ ” lub była wyższa, to przypadek umieszczany był w kategorii „+1”³⁹. Przypadki, które mieściły się w kategorii „średnia” odnosiły się do tych wszystkich, którzy w swoich odpowiedziach na temat wartości uzyskali wynik na poziomie obliczonej średniej. Przypadki o wartości „-1” odnosiły się do tych wszystkich, którzy uzyskali wynik na poziomie średniej pomniejszonej o co najmniej jedno odchylenie standardowe, co w praktyce oznacza, że osoby te mniej ceniły dane wartości, niż pozostali badani. Natomiast przypadki o wartości „+1” odnosiły się do tych osób, których wyniki mieściły się powyżej średniej dla grupy, przynajmniej o jedno odchylenie standardowe. Osoby te bardziej niż pozostałe ceniły dane wartości. Takie podejście do systemu wartości pozwoliło na dokładną analizę tego, co dzieje się w ramach systemu wartości badanej grupy.

Aby ustalić strukturę systemu wartości respondentów określono statystyczną istotność różnic pomiędzy poszczególnymi sumami liczebności ważonych dla 8 grup wartości. Posłużono się techniką χ^2 z poprawką Yatesa dla czteropolówki, np. suma punktów dla wartości poznaw-

³⁹ Por. A. Luszniewicz, T. Słaby, *Statystyka z pakietem komputerowym STATISTICA™ PL. Teoria i zastosowania*. Warszawa 2001. s. 42.

Tabela 1. Wysokość sumy, średniej oraz odchylenia standardowego dla poszczególnych wartości

Rodzaje wartości	intelektualne	religijne	etyczne	socjotryczne	estetyczne	materiałowe	hedonistyczne	witalne
Suma punktów ważonych	3513	2728	3850	1840	2273	1485	941	1160
średnia	11,95	9,28	13,10	6,26	7,73	5,05	3,20	3,95
odchylenie standardowe	2,50	5,32	2,72	4,70	3,89	4,25	5,03	4,82

czych wynosiła 3513 (grupa badana potencjalnie mogła uzyskać maksymalnie 4410 punktów wartości ważonych). Różnica więc (dla wartości poznawczych): $4410 - 3513 = 897$, a różnica dla wartości religijnych $4410 - 2728 = 1682$ punktów.

3513	897
2728	1682
Chi ² Yatesa p = 0.0000	

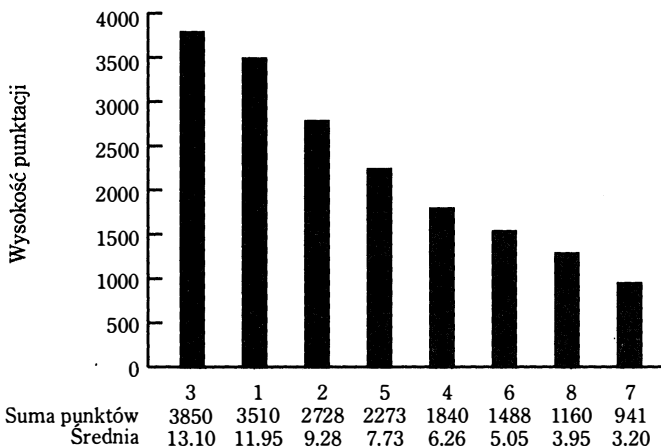
W ten sposób obliczono związki pomiędzy wszystkimi grupami wartości. Należy zaznaczyć, że w prezentowanej pracy badano system wartości deklarowany przez studentów.

Uzyskane dane opracowano wykorzystując podstawowe statystyki opisowe, takie jak obliczenia wartości średnich i odchyłeń standardowych. Podstawową techniką zastosowaną w analizie było badanie statystycznej istotności związków pomiędzy zmiennymi przy pomocy testu Chi² Pearsona. Ze względu na wykorzystanie w analizie zmiennych interwałowych wykorzystano analizę wariancji oraz analizę korelacyjną.

Zebrany materiał empiryczny został opracowany przy użyciu programu statystycznej analizy danych „STATISTICA™PL”⁴⁰.

⁴⁰ A. Luszniwicz, T. Słaby, *Statystyka z pakietem komputerowym STATISTICA™PL. Teoria i zastosowania*, Warszawa 2001.

Wykres 1. Wartości deklarowane przez studentów

Rodzaje wartości: 1. Poznawcze, 2. Religijne, 3. Etyczne, 4. Socjocentryczne, 5. Estetyczne, 6. Materialne, 7. Hedonistyczne, 8. Witalne.

Wnioski z badań

1. Z postawionych trzech hipotez została pozytywnie zweryfikowana hipoteza mówiąca o tym, że system wartości przyszłych nauczycieli kształtował się przede wszystkim pod wpływem rodziny. Nie sprawdziły się natomiast hipotezy, które zakładały istnienie mieszanej struktury systemu wartości przyszłych nauczycieli oraz dominację w tym systemie wartości hedonistycznych, materialnych i witalnych.

2. Wartości, wchodzące w skład deklarowanego przez przyszłych nauczycieli systemu, układają się w sposób hierarchiczny⁴¹. Na szczycie tej hierarchii znalazły się wartości etyczne, a tuż za nimi poznawcze. Następnie kolejno można wymienić wartości religijne, estetyczne, socjo-

⁴¹ Przy pomocy statystyki Chi² przy 1 df, określono istotność różnic pomiędzy sumami punktów ważonych, uzyskanymi przez 294 osoby w obrębie trzech wskaźników, o których była już mowa wcześniej. Każda z obliczonych sum różniła się statystycznie względem siebie na poziomie $p < 0.01$. W efekcie powyższy wynik uzasadniał uszeregowanie uzyskanej sumy punktów dla każdej wartości (łącznie dla 294 osób) w porządku hierarchicznym (malejącym lub rosnącym).

centryczne, materialne, witalne oraz hedonistyczne. Poniższy wykres ukazuje otrzymany układ wartości.

3. Przyszli nauczyciele najczęściej twierdzili, że ich system wartości wyraźnie kształtował się pod wpływem rodziny (87.4%). Zdecydowanie mniejszy odsetek badanych osób wymieniał Kościół (30.0%), szkołę (26.3%) oraz kręgi koleżeńskie (25.6%). Pozostałe czynniki wybierane były przez nieliczne osoby. Kolejno można wymienić: stowarzyszenia i organizacje (9.2%), uniwersytet (7.5%), media (7.2%), konkretne osoby (3.4%), inne instytucje (1.4%)⁴².

⁴² Procenty nie sumują się do 100,0% ponieważ respondenci mogli wybierać kilka odpowiedzi. W obliczeniach pominięto braki odpowiedzi. Na powyższe pytanie nie udzieliła odpowiedzi jedna osoba.